

It has been concluded that the origin of the child from the mother, regardless of whether she gave the birth to the child in marriage or out of it, can be confirmed by a medical document of the health care establishment about the birth of a child by a woman or by the decision of the medical advisory commission on confirmation of the fact of the birth of a child by a mother outside the health care establishment, or by a court decision establishing the fact of the birth of a child outside the health care establishment, or by a court decision on the establishment of the fact of motherhood, or by a court decision on the recognition of maternity.

It has been offered to amend the Art. 139 of the Family Code of Ukraine with the provisions on the possibility of applying to a court with a suit on the recognition of maternity not only of a woman who considers herself the mother of the child, but also other persons who have the right, for example, to file a suit on the recognition of paternity under the Art. 128 of the Family Code of Ukraine. They were entitled to apply to the court for the recognition of maternity, if the record about the mother of the child was done in accordance with p. 2 of the Art. 135 of the Family Code of Ukraine. Such a right should also be granted to the father of the child and the guardianship agency, which is obliged to protect the personal and property rights of children.

Keywords: birth of a child, origin of a child, recognition of maternity, contested maternity, establishment of the fact of maternity, surrogate maternity.

УДК 347.426.42

А. А. Русецький,

*кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
депутат Харківської обласної ради VII скликання;*

О. В. Карачевцев,

фахівець факультету № 4

Харківського національного університету внутрішніх справ

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЇ) МОРАЛЬНОЇ (НЕМАЙНОВОЇ) ШКОДИ

Досліджено можливість відшкодування (компенсації) моральної (немайнової) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, за рахунок державного бюджету України. Сформульовано визначення поняття «моральна (немайнова) шкода, що завдана фізичній особі кримінальним правопорушенням». Проаналізовано зміст моральної (немайнової) шкоди й умови її відшкодування.

Ключові слова: моральна (немайнова) шкода, страждання, фізична особа, потерпілий, кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми. Проблема відшкодування (компенсації) моральної (немайнової) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, за рахунок державного бюджету України не нова. Вперше питання про таку відповідальності порушувалося ще в 1985 р. на засіданні Генеральної Асамблеї ООН. В Україні бажання вирішити цю проблему в повному обсязі

залишається тільки благим наміром, незважаючи на те, що перші кроки в цьому напрямку вже зроблено. Правова підстава відшкодування моральної (немайнової) шкоди державою спочатку була закріплена у ст. 56 Конституції України [1]. Згодом можливість відшкодування моральної (немайнової) шкоди була передбачена у ст. 1177 Цивільного кодексу України [2] та у ст. 2, 8, 127 Кримінального процесуального кодексу України [3], де законодавець закріпив положення щодо захисту приватних прав та інтересів окремих осіб, яким кримінальним правопорушенням (злочином) було заподіяно майнової та/або моральної шкоди, та визначив зміст і спрямованість діяльності держави.

Першочергове значення в цьому сенсі має відшкодування (компенсація) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, на користь його жертви (потерпілої особи). Звичайно, потерпіла особа сподівається на покарання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (злочин) стосовно неї, але, перш за все, прагне відновлення попереднього становища (як матеріальної, так і нематеріальної сфер її життєдіяльності). Якої б сфери життєдіяльності потерпілої фізичної особи не стосувалося кримінальне правопорушення, яке вчинено стосовно неї, очевидно, що особа зазнає не лише фізичного болю, страждань та/або матеріальних збитків, а й душевних страждань. І чому ж тоді має відшкодовуватися (компенсуватися) у певних випадках лише фізична та майнова шкода фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, за рахунок державного бюджету України?

Існує багато проблем, пов'язаних із цим питанням. Так, у законодавстві України відсутнє єдине визначення поняття моральної (немайнової) шкоди, достатньою мірою не визначено порядок і критерії оцінки такої шкоди, не вирішено питання про сферу дії цього правового інституту тощо. Також практично відсутня судова практика у сфері відшкодування (компенсації) моральної (немайнової) шкоди особі, потерпілій від кримінального правопорушення, за рахунок державного бюджету України, яка б, можливо, дала відповіді на ці вкрай важливі питання. Така ситуація дозволяє судам по-різному тлумачити правові норми щодо відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

Стан дослідження. Окремі аспекти проблеми відшкодування (компенсації) моральної (немайнової) шкоди досліджували С. Белячкін, М. Галянтич, О. Гришук, О. Ерделевський, В. Козацька, Д. Лупеник, Н. Малєїн, В. Паліюк, В. Примак, П. Рабінович, З. Ромовська, Р. Стефанчук, К. Флейшиц, С. Шимон, С. Щербак та інші вчені. Незважаючи на велику кількість досліджень, у науці цивільного права та законодавстві України досі не сформовано комплексний підхід до можливості відшкодування (компенсації) моральної (немайнової) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, за рахунок державного бюджету України.

Метою статті є дослідити та проаналізувати чинне законодавство України з метою виявлення можливості відшкодування (компенсації) моральної (немайнової) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, за рахунок державного бюджету, а також сформулювати можливі умови та порядок такого відшкодування.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство визначає проблему дотримання прав і свобод людини однією з найактуальніших. Право на відшкодування моральної шкоди є одним із найцінніших прав людини, воно дає можливість компенсувати втрати, яких вона зазнала в результаті кримінального правопорушення, та є досить дієвим способом захисту порушеного права. Конституцією України визначено, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека є найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3). Закріплення за державою обов'язку забезпечення прав і свобод людини дає можливість у випадку порушення останніх звернутися до суду з метою їх захисту та відновлення, а також за компенсацією шкоди, завданої таким порушенням (ст. 55, 64 Конституції України).

У низці міжнародно-правових актів закріплено необхідність відшкодування моральної (немайнової) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, власне, державою. До них слід віднести Декларацію основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою [4], Європейську конвенцію щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів [5], Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи R (85) 11 державам-членам щодо становища потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу [6] тощо.

Право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди передбачене Конституцією України та є однією з гарантій захисту прав і свобод людини. Відповідно, воно юридично закріплене у багатьох законодавчих актах, оскільки найважливішим завданням держави є реальне забезпечення прав і свобод кожної особи, використовуючи всі можливі засоби державного впливу. Тому моральна (нематеріальна) шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, повинна компенсуватися за рахунок державного бюджету України.

Право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди виникає внаслідок заподіяння шкоди (майнової, фізичної чи немайнової (моральної)) незалежно від наявності спеціальних норм цивільного законодавства та не має економічного змісту. Закон прямо не вказує на можливість відшкодування (компенсації) моральної (немайнової) шкоди, завданої потерпілому (фізичній особі) внаслідок кримінального правопорушення, за рахунок державного бюджету, але і не заперечує її. Стаття 23 ЦК України є нормою загальної дії, однак також не пов'язує таке право із закріпленням його у спеціальних нормах законодавства [7, с. 13].

Формулювання поняття моральної (немайнової) шкоди є предметом численних дискусій серед науковців. Однак через недосконалість правозастосовної практики суди обмежуються «вузьким» поняттям моральної (немайнової) шкоди, не обтяжуючи себе встановленням ступеня важкості перенесених душевних (психічних) страждань. У Конституції України є лише окремі статті, в яких згадується моральна (немайнова) шкода (ст. 32, 56, 62, 152), але не розкрито її суть. У ЦК України відсутнє визначення як майнової, так і моральної (немайнової) шкоди. Законодавець визначає поняття моральної шкоди через перелік обставин, в яких полягає моральна (немайнова) шкода. Так, відповідно до ч. 2 ст. 23 ЦК України моральна шкода полягає у: фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із протиправною поведінкою стосовно неї, членів її сім'ї або близьких родичів; душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням її майна; приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної осіб.

Отже, законодавець утримується від визначення поняття «моральна (немайнова) шкода», оскільки воно було б досить великим. Усі випадки неправомірних дій, якими може бути заподіяна моральна (немайнова) шкода, неможливо передбачити, тому моральна (немайнова) шкода може бути завдана й іншими діями, якими порушуються суб'єктивні права особи.

У п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» під моральною шкодою розуміються втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб [8]. Відповідно до чинного законодавства моральна (немайнова) шкода може полягати у: приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я; порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом; порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми; при настанні інших негативних наслідків [8]. Такий перелік не є вичерпним, оскільки на практиці суди компенсують моральну (немайнову) шкоду також в інших випадках, наслідком яких є завдання особі фізичних і душевних страждань. Серед іншого це може бути і затягування слідчих дій щодо встановлення винної у скоєнні кримінального правопорушення особи чи розслідування кримінальної справи в цілому.

У постанові Пленуму Верховного Суду України та у ЦК України розкривається поняття переважно тільки щодо одного з двох видів

моральної (немайнової) шкоди – «моральні чи фізичні страждання». При цьому як синонім для моральних чи фізичних страждань уводиться й новий термін – «моральні переживання». Це дає підстави для висновку, що передбачається необхідність усвідомлення потерпілим применшення своїх прав і виникнення негативної самооцінки.

Визначення, запропоноване в постанові Пленуму Верховного Суду України, найбільш повно розкриває зміст поняття «моральна (немайнова) шкода». Воно є більш точним за своїм змістом, оскільки в його основі поставлено не страждання як певний процес, що не підлягає оцінці, а негативні наслідки немайнового характеру, які спричинені вказаними стражданнями, що і є моральною шкодою [9, с. 220].

У науці цивільного права існують три підходи до визначення поняття моральної (немайнової) шкоди. Для першого достатнім є встановлення факту моральних, психічних або фізичних страждань [10, с. 73; 11, с. 301]. Для другого недостатньо встановлення цих страждань, необхідно довести наявність втрат немайнового характеру або негативних наслідків морального чи іншого немайнового характеру, які виникли внаслідок моральних, психічних або фізичних страждань [12, с. 509; 13, с. 56]. Відповідно до третього необхідно встановити приниження честі, гідності та ділової репутації або наявність моральних переживань, пов'язаних з ушкодженням здоров'я, та внаслідок порушення інших прав [14, с. 57; 15, с. 388].

За буквального тлумаченням ч. 2 ст. 23 ЦК України слід було б вважати, що існує визначення поняття моральної (немайнової) шкоди. Однак вказана норма не дає повного уявлення про зміст цього поняття, а її положення є певною мірою суперечливими. Моральна (немайнова) шкода – це «фізичний біль та страждання» (п. 1), «душевні страждання» (п. 2–3) фізичної особи, «приниження честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» (п. 4). У такому визначенні сутність моральної шкоди пов'язується з підставами її виникнення [7, с. 15].

Загалом термін «моральна (немайнова) шкода» тлумачиться у законодавстві як фізичні, душевні або моральні страждання; очевидно, що термін «страждання» (емоційно-вольові почуття людини) є ключовим. Страждання викликають певні зміни в житті особи: неможливість реалізації своїх звичок і бажань, збентеженість, страх, переживання, хвилювання, емоційну нестабільність, прояви депресії, зміну артеріального тиску та виникнення інших хвороб, погіршення стосунків у колективі та сім'ї, втрату роботи, довіри близьких людей тощо. Інакше кажучи, викликають зменшення або знищення особистого немайнового блага. Тобто дії особи, яка заподіяла шкоду, обов'язково повинні відбитися на свідомості потерпілого, викликати певну негативну психічну реакцію. Шкідливі зміни відображаються у формі відчуття (фізичні страждання) й уявлень (душевні страждання).

Особи, які потерпіли від кримінального правопорушення, зазнають душевних страждань індивідуально залежно від характеру і

психотравмувальної ситуації. Скільки і як може страждати людина, не знає ніхто. У момент психічної травми особистість людини може зруйнуватися через внутрішнє сприйняття негативних подій. Людина переживає те, що відбувається навколо неї, і це може призвести до незворотних наслідків, пов'язаних із погіршенням стану її здоров'я. Кримінальне правопорушення здатне призвести до душевних страждань. Негативні почуття можуть бути викликані, наприклад, протиправним посяганням на життя та здоров'я як самої особи, так і її близьких родичів (батьків, дружини, дитини, брата, сестри), незаконним позбавленням чи обмеженням волі або права вільного пересування, заподіянням шкоди здоров'ю, в тому числі спотворенням відкритих частин тіла людини шрами та рубцями, розкриттям конфіденційної таємниці тощо.

Несприятливі зміни у психічному стані людини полягають як у фізичних стражданнях, так і у фізичній шкоді. Ці два поняття є різними за змістом, але водночас складовими моральної (немайнової) шкоди. Фізичні страждання є однією з форм моральної (немайнової) шкоди (ст. 23 ЦК України). Фізична (тілесна) шкода – це сукупність змін, що об'єктивно сталися внаслідок вчинення кримінального правопорушення у стані людини як фізичної істоти. Вона може бути як матеріальна, так і нематеріальна. Складовими фізичної шкоди є тілесні ушкодження, розлад здоров'я, фізичні страждання, біль. Згідно із Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затвердженими наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6 [16], з медичної точки зору, тілесні ушкодження – це порушення анатомічної цілісності тканин, органів та їх функцій, що виникає внаслідок одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів (фізичних, хімічних, біологічних, психічних). Шкідливі зміни відбуваються в тілесній (тобто матеріальній) сфері потерпілого під впливом певних зовнішніх впливів. Фізична шкода полягає в позбавленні життя, завданні шкоди здоров'ю людини, нанесенні їй різного роду тілесних ушкоджень, що позбавляють її працездатності. В юридичному сенсі, фізичну шкоду неможливо відшкодувати, може йтися лише про компенсацію негативних наслідків.

Поняття «фізична шкода», що вживається в законодавстві, застосовується лише тоді, коли йдеться про завдання шкоди життю та здоров'ю людини. Із позиції права, людина не є об'єктом права, а отже і заподіяння шкоди здоров'ю (фізичну шкоду) (ст. 1207 ЦК України) не можна віднести ні до майнової шкоди, хоча вона і передбачає негативні майнові наслідки, ні до моральної. У такому випадку може йтися про такий вид шкоди, як нематеріальна.

За таких обставин більш вірним є другий підхід до визначення поняття моральної (немайнової) шкоди [9, с. 221], оскільки самі страждання не можуть бути оцінені за допомогою будь-якої методики, вони не піддаються оцінюванню, а втрати нематеріального характеру

можна визначити. Результатом страждань є негативні наслідки немайнового характеру, які і є моральною (немайновою) шкодою. Особа втрачає можливість приймати певні рішення, вчиняти певні дії, продовжувати звичний для неї спосіб життя. Ці зміни змушують її докластати певних зусиль для подальшої організації свого життя.

У випадку скоєння кримінального правопорушення стосовно особи вона усвідомлює себе об'єктом посягання, її страждання пов'язані переважно з переоцінкою власної соціальної значимості, зумовлюють зміни в її ставленні до власного життєвого укладу, впливають на зміст правовідносин, в яких ця особа брала участь. Порушення абсолютного права, що захищається й охороняється від усіх і кожного, в більшості випадків є неочікуваним для потерпілої особи та поглиблює її моральні втрати.

Під час встановлення факту заподіяння моральної шкоди слід керуватися не тільки критеріями, що обумовлюють суб'єктивне сприйняття потерпілої особи (почуття, емоції), а й критеріями, які характеризують зовнішній прояв – порушення усталеного для цієї особи способу життя. На нашу думку, визначення поняття моральної (немайнової) шкоди саме через термін «втрати» підкреслює компенсаційну функцію інституту відшкодування такої шкоди. Для всебічного розуміння цього поняття визначати його через термін «страждання» недостатньо. Зазначене відповідає і постанові Пленуму Верховного Суду України № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди».

Моральна (немайнова) шкода може бути заподіяна також діями, що порушують майнові права громадянина, оскільки душевні (моральні) страждання зумовлюються втратою, знищенням, пошкодженням майна. Людина, яка втратила будь-яке майно або понесла збитки в результаті вчиненого кримінального правопорушення, може страждати від усвідомлення марності зусиль, прикладених для придбання цього майна, або позбавлення можливості придбання майнових благ. Факт применшення майнових благ усвідомлений фізичною особою і відображається в її свідомості, що викликає фізичні та (або) моральні (душевні, психічні) страждання. Причиною ж страждань зазвичай є зміна соціального стану або самооцінки людини внаслідок применшення майнових благ. Підтвердження такої позиції ми знаходимо у згаданій постанові Пленуму Верховного Суду України № 4, відповідно до якої моральна шкода полягає в моральних переживаннях у зв'язку з порушенням права власності, неможливістю продовження активного громадського життя [8].

Моральна (немайнова) шкода може полягати одночасно у фізичних і моральних (душевних, психічних) стражданнях. Проведений аналіз дозволяє визначити немайнову (моральну) шкоду, що завдана фізичній особі внаслідок кримінального правопорушення, як втрати немайнового характеру, що виникли внаслідок душевних, психічних або фізичних страждань, викликаних порушенням прав особи

неправомірними діями або бездіяльністю з боку винної особи, та призводять до приниження честі, гідності, ділової репутації, ушкодження здоров'я, порушення звичайних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного суспільного життя, вимушених змін або обмежень у виборі діяльності, звичайного кола спілкування й інших негативних наслідків.

Варто зазначити, що законодавець у визначенні використовує одночасно терміни «відшкодування» та «компенсація»: у ст. 23 ЦК України використовується термін «відшкодування моральної шкоди», а у ст. 1177 ЦК України – термін «відшкодування (компенсація) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення». Фактично у ст. 1177 ЦК України прирівняли ці два терміни. Однак таке слід трактувати виключно як помилку, а не як існування особливого способу захисту – відшкодування моральної (немайнової) шкоди, відмінного від компенсації моральної (немайнової) шкоди [17, с. 104]. Хоча допускається і ототожнення зазначених термінів [18].

Ми виходимо з того, що між правовими категоріями «відшкодування» та «компенсація» є певні відмінності. Вважаємо, що відшкодування фізичної та моральної (немайнової) шкоди можливе виключно шляхом її компенсації. Термін «відшкодування» повною мірою не відображає сутність і характерні особливості відносин, що виникають у зв'язку із заподіянням моральної (немайнової) шкоди. При цьому обсяг (розмір) таких втрат враховує приблизну вартість благ, які допоможуть потерпілій особі «усунути» чи «загладити» наслідки, викликані завданням моральної (немайнової) шкоди [19, с. 95; 7, с. 91]. Водночас має відбуватися відшкодування витрат, пов'язаних із нанесенням фізичної чи моральної (немайнової) шкоди (вартість ліків, протезів, медичних послуг, реабілітаційних заходів тощо).

Отже, наявну термінологічну невідповідність у ст. 16, 23, 1167, 1168 ЦК України слід виправити, взявши за приклад ст. 1177 ЦК України, де вживається термін «відшкодування (компенсація) моральної (немайнової) шкоди».

Фізична особа досить часто змушена терпіти фізичні або моральні страждання, однак далеко не в усіх випадках вона має право на компенсацію моральної (немайнової) шкоди. Це право передбачає наявність необхідних, передбачених чинним законодавством умов для відшкодування завданої шкоди (в тому числі моральної), викладених у ст. 1166 ЦК України: наявність шкоди, протиправна поведінка заподіювача, причинний зв'язок між шкодою та протиправною поведінкою порушника, вина [20, с. 704]. На необхідність встановлення саме цих умов свого часу зверталась увага в п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди». Перераховані умови визнають загальними, оскільки їх наявність необхідна для всіх випадків відшкодування шкоди, якщо інше не передбачено законом. Якщо закон змінює, обмежує або розширює

коло умов, необхідних для відшкодування за завдану шкоду, то в цьому випадку йдеться про *спеціальні* умови відшкодування [7, с. 47], які ґрунтуються на нормах про генеральний делікт [21, с. 722].

Відповідно до ст. 23, 1177, 1207 ЦК України спеціальними умовами є:

- шкода (майнова, фізична (тілесна), моральна (немайнова)) має бути завдана саме фізичній особі, членам її сім'ї чи її близьким родичам;

- шкода є наслідком кримінального правопорушення;
- не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення (злочин) (очевидно, що до такої умови слід віднести й оголошення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у розшук та інші);
- особа, яка вчинила злочин, має бути неплатоспроможною.

Під час розслідування кримінального правопорушення можуть виникати й інші випадки, що унеможливають повне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням потерпілій особі, як то оголошення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у розшук чи припинення досудового слідства на підставі амністії тощо. Ми вважаємо, що дві останні умови було б доцільно замінити на одну, більш універсальну, яка б передбачала будь-які випадки, що унеможливають відшкодування завданої шкоди дійсним правопорушником, і за яких виникає в держави обов'язок компенсації шкоди (майнової, немайнової), завданої кримінальним правопорушенням.

Право на компенсацію фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, за рахунок державного бюджету виникає не з моменту завдання такої шкоди, а з моменту настання обставини, що унеможливає компенсацію моральної (немайнової) шкоди особою, яка її заподіяла. Про наявність такої обставини свідчать процесуальні документи, що виносять слідчий, прокурор або суддя. Так, це може бути постановою про зупинення досудового розслідування на підставі переховування підозрюваного від органів слідства з метою ухилення від кримінальної відповідальності та неможливості встановити його місцезнаходження (п. 2 ч. 1 ст. 280 КПК України), постановою про оголошення в розшук підозрюваного, місцезнаходження якого невідоме, тощо.

Суб'єктом, який має право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди, слід вважати виключно **фізичну особу**, якій завдана моральна (немайнова) шкода кримінальним правопорушенням і яка подає заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого чи надала письмову згоду на визнання її потерпілою слідчим, прокурором, судом. У випадку смерті потерпілого право на відшкодування шкоди мають близькі родичі або члени його сім'ї за правилами, передбаченими ст. 1200 та 1207 ЦК України.

Законодавством не встановлено жодних реальних мінімальних і максимальних обмежень грошової суми, яка може бути стягнута як

компенсація за завдані фізичні та моральні страждання. Слід враховувати, що на сьогодні не визначені методи розрахунку розміру компенсації моральної (немайнової) шкоди, не передбачено і не існує жодної формули або моделі, яка допомогла б об'єктивно встановити розмір моральної (немайнової) шкоди та запобігла ситуаціям, коли судами призначаються різні розміри компенсації в аналогічних ситуаціях або коли потерпілим присуджуються надто завищені та необґрунтовані розміри компенсації моральної (немайнової) шкоди [14, с. 120–170; 22, с. 200–228; 9, с. 216–243].

Для визначення розміру такої шкоди в Україні згідно з ч. 3 ст. 23 ЦК України та постановою Пленуму Верховного Суду України [8] враховується низка критеріїв, а саме: характер правопорушення; характер, обсяг і глибина фізичних та душевних страждань; характер немайнових втрат (їх тривалість, можливість відновлення тощо); погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації; ступінь вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вона є підставою для компенсації; принципи розумності і справедливості; інші обставини. Уявляється, що такий підхід дозволяє оптимально врахувати вимоги справедливості у змісті закону, тому що ніщо не є великим або малим саме собою, але буває таким лише в порівнянні з іншим. Установлена вимога розумності має відношення, скоріше, до базисного рівня розміру компенсації моральної (немайнової) шкоди, яка дозволила б розробити співвідносну шкалу розмірів компенсацій презюмованої моральної (немайнової) шкоди для різних видів правопорушень [23, с. 193].

Загалом, під час визначення розміру компенсації суддя має декілька варіантів. По-перше, взяти за основу суму, яку заявляє в позовній заяві позивач, і ухвалити. По-друге, призначити судово-психологічну експертизу, яка здійснюється судовим експертом-психологом відповідно до методики встановлення заподіяння моральної (немайнової) шкоди та методу оцінки розміру компенсації спричинених страждань. Цю методичку та метод розробив у 1997 році О. М. Ерделевський [23, с. 133–140], вона зареєстрована Міністерством юстиції України 3 березня 2010 р. під номером 14.1.04 в галузі психологічних експертиз, п'ять років (до 2016 року) офіційно використовувалась [24] та є єдиною методикою, що має офіційний характер.

Моральна (немайнова) шкода відшкодовується грошима, іншим майном або в інший спосіб і незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування. Моральна шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом (ст. 23 ЦК України). Суди призначають відшкодування за моральну шкоду, як правило, у грошовій формі. Якщо моральна (немайнова) шкода завдана каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, то вона може бути відшкодована одноразово або шляхом здійснення щомісячних платежів (ч. 1 ст. 1168 ЦК України), тобто застосовується грошовий спосіб відшкодування.

У разі якщо відшкодування призначається шляхом щомісячних платежів, загальна сума, що підлягає стягненню як компенсація за моральну (немайнову) шкоду, має бути конкретно визначена, а також має бути встановлений строк, упродовж якого такі платежі будуть здійснюватися.

В юридичній літературі зазначалося, що поряд із грошовою формою необхідно ввести і інші форми компенсації моральної (немайнової) шкоди [25, с. 154–155]. М. С. Малеїн підкреслював, що суть питання полягає в тому, що потерпілому потрібно послабити моральні втрати, страждання, поновити його комунікабельність тощо [26, с. 206]. Наприклад, особа, яка зазнала фізичних страждань, отримала каліцтво (ампутацію ніг), потребує не тільки компенсації у грошовій формі, а й транспортного засобу, який надасть їй мобільності, тощо.

Тому за погодженням між сторонами або за рішенням суду моральна (немайнова) шкода може бути компенсована не лише грошима, а й іншим майном, тобто шляхом надання певних матеріальних благ (речей) – автотранспорту, телевізора, побутової техніки, меблів, протезів, одягу тощо. Інший спосіб компенсації може полягати в наданні благ не речового, а іншого майнового характеру: безкоштовних путівок до лікувально-оздоровчих закладів (санаторіїв, будинків відпочинку), в туристичну подорож; виконання послуг або робіт (ремонт жилого приміщення, перевезення, опублікування твору, автором якого є кредитор, медичні послуги) тощо [19, с. 111].

Як **висновок** зазначимо, що відповідно до п. 12 Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою у випадках, коли компенсацію неможливо одержати в повному обсязі від правопорушника або з інших джерел, державам слід вживати заходів із надання фінансової компенсації: жертвам, які в результаті тяжких злочинів одержали значні тілесні ушкодження або суттєво підірвали своє фізичне чи психічне здоров'я; родинам, зокрема утриманцям осіб, які померли або стали фізично чи психічно недієздатними в результаті такої віктимізації [4; 5]. Одним із таких заходів є створення Державного фонду допомоги чи компенсації жертвам (потерпілим) від кримінальних порушень (злочинів). Створення такого фонду передбачено розпорядженням Президента України «Про заходи щодо активізації боротьби з корупцією і організованою злочинністю» [27], в якому наголошено на необхідності координації роботи зі створення проекту положення про Державний фонд допомоги потерпілим від злочинних посягань. Існує ще низка законопроектів з цього питання, однак на сьогодні фонд не створено.

Держава зобов'язана відшкодовувати шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням, потерпілий не повинен ставитися в залежність від платоспроможності заподіювача шкоди та від того, чи належним чином проведуть досудове розслідування кримінального правопорушення правоохоронні органи та чи знайдуть винного в заподіянні такої шкоди. Створення державою спеціального фонду

пов'язано з реальною цінністю конституційних гарантій, закріплених ст. 3 Конституції України. Реальне стягнення компенсації нерідко розтягується на довгі роки та є нерегулярним або взагалі не відшкодовується. Тому слід ухвалити відповідний законодавчий акт (у Верховній Раді України знаходяться чотири проекти), яким би було передбачено створення спеціального фонду захисту жертв кримінальних правопорушень (злочинів), порядок його функціонування і механізм здійснення компенсацій. Або ж доповнити Бюджетний кодекс України [28] в частині відомчої класифікації видатків нормою про компенсацію шкоди особам, які постраждали від кримінального правопорушення.

За великого бажання, можна на це знайти потрібні кошти. На сьогодні існує можливість для відшкодування моральної (немайнової) шкоди, але питання в тому, чи готова або бажає держава здійснити свої обов'язки щодо відшкодування (компенсації) моральної (немайнової) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, за рахунок державного бюджету України.

Список використаних джерел: 1. Конституція України : закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 07.09.2017). 2. Цивільний кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 07.09.2017). 3. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 07.09.2017). 4. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою : від 29 листоп. 1985 р. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114 (дата звернення: 07.09.2017). 5. Європейська конвенція про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів : від 24 листоп. 1983 р. ETS N 116 // ЛІГА:ЗАКОН : прав. портал. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU83302.html (дата звернення: 07.09.2017). 6. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи R (85) 11 державам-членам щодо становища потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу : від 28 черв. 1985 р. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_127 (дата звернення: 07.09.2017). 7. Відшкодування моральної шкоди: коментар, законодавство, судова практика / за заг. ред. М. К. Галютіча. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 288 с. 8. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 берез. 1995 р. № 4 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95> (дата звернення: 07.09.2017). 9. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захист) : монографія. Київ : КНТ, 2008. 626 с. 10. Малеин Н. С. Охрана прав личности советским законодательством. М. : Наука, 1985. 166 с. 11. Нескороджена Л. Л., Щербак С. В., Сіроткіна М. В. Цивільний позов, моральна шкода та її компенсація у кримінальному та цивільному судочинстві: теорія і практика : наук.-практ. посіб. Київ : Вид. Фурса С. Я.; КНТ, 2008. 416 с. 12. Енциклопедія цивільного права України / Ін-т держави і права ім. В. М. Коре-

цького НАН України ; відп. ред. Я. М. Шевченко. Київ : Ін Юре, 2009. 952 с.

13. Шимон С. І. Коментар до ст. 23 Цивільного кодексу України // Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за відп. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2005. Т. 1. 832 с.

14. Палиюк В. П. Возмещение морального (неимущественного) вреда : монография. 2-е изд., испр. и доп. Киев : Право, 2000. 272 с.

15. Цивільне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / за заг ред. Я. М. Шевченко. Київ : Ін Юре, 2003. Т. 2. Особлива частина. 408 с.

16. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (дата звернення: 07.09.2017).

17. Эрделевский А. М. О компенсации морального вреда юридическим лицам. *Хозяйство и право*. 1996. № 11. С. 102–109.

18. Анисимов А. Л. Честь, достоинство, деловая репутация под защитой закона. М. : Норма, 2004. 224 с.

19. Рабінович П. М., Гришук О. В. Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти). Львів : Світ, 2006. 140 с. (Пр. Львів. лабораторії прав людини і громадянина НДІ держ. будівництва та місц. самоврядування Акад. прав. наук України ; Серія І. Дослідження та реферати ; Вип. 9).

20. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 ч. / за ред. Я. М. Шевченко. Київ : Ін Юре, 2004. Ч. 2. 896 с.

21. Присупа С. Н. Поняття і значення зобов'язань з відшкодування шкоди // Цивільне право: підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 2. 816 с.

22. Эрделевский А. М. Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики. 3-е изд., испр. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2004. 320 с.

23. Эрделевский А. М. Компенсация морального вреда в России и за рубежом. М., 2000. 240 с.

24. Реєстр методик проведення судових експертиз / М-во юстиції України. URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/page/19> (дата звернення: 07.09.2017).

25. Эрделевский А. М. Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательствам и судебной практики. М. : БЕК, 2000. 227 с.

26. Малєин Н. С. Юридическая ответственность // Правовая система социализма. Т. 2 : Функционирование и развитие / отв. ред. А. М. Васильев. М. : Юрид. лит, 1987. Глава 8. С. 195–229.

27. Про заходи щодо активізації боротьби з корупцією і організованою злочинністю : розпорядження Президента України від 10 лют. 1995 р. № 35/95-рп // ЛІГА:ЗАКОН : прав. портал. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/R035_95.html (дата звернення: 07.09.2017).

28. Бюджетний кодекс України : закон України від 8 лип. 2010 р. № 2456-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 07.09.2017).

Надійшла до редколегії 08.09.2017

Русецкий А. А., Карачевцев А. В. Отдельные вопросы возмещения морального (неимущественного) вреда

Исследованы возможности возмещения (компенсации) морального (неимущественного) вреда физическому лицу, пострадавшему от уголовного преступления, за счет государственного бюджета Украины. Сформулировано определение понятия «моральный (неимущественный) вред, причиненный физическому

лицу уголовным правонарушением». Проанализировано содержание морального (неимущественного) вреда и условия его возмещения

Ключевые слова: моральный (неимущественный) вред, страдания, физическое лицо, потерпевший, уголовное преступление.

Rusetskyi A. A., Karachevtsev O. V. Certain issues of reimbursement of the moral (non-property) harm

The author has researched possibilities of reimbursement (compensation) of moral (non-property) harm to an individual who has suffered from a criminal offense, at the expense by the state budget of Ukraine. The content and legal nature of the concept "moral (non-property) harm caused to an individual by a criminal offense" have been formulated. It has been argued that there is no unambiguous understanding of the issue on the essence of the notion of moral harm. The content of moral (non-property) harm and the conditions for its compensation have been analyzed. The definition of the notion of moral (non-property) harm as a result of unfavorable consequences caused to an individual by a crime has been revealed. It has been concluded that the duty of the state to compensate for the damage caused by a crime provided by the Art. 1177 of the Civil Code of Ukraine is not due to its actions and without guilt. The grounds and conditions for reimbursement of the harm by the state caused by a crime have been characterized. Specific conditions for compensation for damage by the state caused by a crime have been indicated.

Theoretical conclusions on the studied issues and practical propositions aimed at improving the institution of reimbursement of the damage by the state inflicted by the crime have been formulated.

Keywords: moral (non-property) harm, suffering, individual, victim, criminal offense.

